

АХБОРОТ

ТИЗИМЛАРИ
ВА
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

*Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги томонидан олий ўқув юртлари талабалари
учун дарслик сифатида тавсия этилган*

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2000

Муаллифлар жамоаси:

*С. С. Фуломов, Р. Х. Алимов, Х. С. Лутфуллаев,
А. Т. Шермухамедов, Г. Г. Назарова, Қ. А. Алимов,
Б. Ю. Ходиев, Б. А. Бегалов, Ш. Х. Хошимходжаев,
А. С. Кучаров, Д. Расулев.*

Академик С. С. ФУЛОМОВнинг умумий таҳрири остида

Тақризчилар:

Академик В. Қ. ҚОБУЛОВ,

иқтисод фанлари номзоди, доцент О. Т. КЕНЖАБОЕВ, Тошкент
молия институтининг «Информацион технологиялар ва
моделлаштириш» кафедраси муdiri.

Ахборот тизимлари ва технологиялари: Олий ўқув
юртлари талабалари учун дарслик//Муаллифлар
жамоаси: С.С.Фуломов, Р.Х.Алимов, Х.С.Лутфуллаев
ва бошқ./; С.С.Фуломовнинг умумий таҳрири остида.—
Т.: «Шарқ», 2000. —592б.

Сарлавҳала: ЎЗР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. Тошкент
Давлат иқтисодиёт университети.

І. Фуломов С.С. ва бошқ.

Мазкур дарсликда замонавий автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва технологияларининг иқтисодиётда тутган ўрни ҳамда қўлланилиши кенг кўламда кўриб чиқилган. Шу жумладан, иқтисодий кибернетиканинг бошқарувда тутган ўрни, иқтисодиётдаги ахборот жараёнлари, автоматлаштирилган ахборот тизимларининг ишлаб чиқилиши, қўлланилиши ва уларнинг ахборот ҳамда технологик жиҳатдан таъминланиши, автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва технологияларининг статистика, бухгалтерия ҳисоби, банк ва маркетинг фаолиятларида кенг амалий ёндашган ҳолда қўлланилиши масалалари илмий асосда батафсил ёритиб берилган.

Иқтисодий информатика фанини ўрганаётган талабалар, ўқитувчилар ва компьютер технологияларидан фойдаланаётганлар учун мўлжалланган.

ББК 65.39я73

*Тошкент Давлат иқтисодиёт
университетининг 70 йиллигига
бағишланади.*

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш 8

I бўлим. Иқтисодиётни бошқаришда ахборотлар технологиялари

1-б о б. Иқтисодий кибернетиканинг бошқарувда тутган ўрни

- 1.1-§. Бошқарув — кибернетик ва иқтисодий категория сифатида . 14
1.2-§. Иқтисодий тизим — иқтисодий кибернетиканинг объекти
сифатида 26
1.3-§. Бошқарувнинг мақсадлари, шакллари ва вазифалари. 40
1.4-§. Иқтисодиётни бошқаришда информатика саноати. 60

2-б о б. Иқтисодиётдаги ахборотлар жараёнлари

- 2.1-§. Ахборот ресурслари — иқтисодий фаолиятни автомат-
лаштиришнинг асоси 88
2.2-§. Автоматлаштирилган ахборот технологиялари: таснифи ва
ривожланиш истиқболлари. 100
2.3-§. Ахборот технологияларини халқ хужалиги соҳаларида қўл-
лаш 116

3-б о б. Автоматлаштирилган ахборот тизимларининг умумий тушунчалари

- 3.1-§. Автоматлаштирилган ахборот тизимлари: таснифи ва ри-
вожланиш истиқболлари 137
3.2-§. Автоматлаштирилган иш жойи — фойдаланувчининг иш
фаолиятини автоматлаштириш воситаси. 150

4-б о б. Иқтисодий ахборот тизимлари ва технологияларини ишлаб чиқиш асослари

- 4.1-§. Автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва технология-
ларининг таркибий ҳамда вазифавий жиҳатдан ташкил
қилиниши. 166

- 4.2-§. Автоматлаштирилган ахборот тизимларини лойиҳалаштириш: унинг бошқичлари ва хусусиятлари. 172
- 4.3-§. Автоматлаштирилаётган масаланинг қўйилиши технологияси 199

5-б о б. Иқтисодий ахборот тизимининг ахборот таъминоти

- 5.1-§. Ахборот таъминотининг таркиби ва мазмуни. 210
- 5.2-§. Классификаторлар, кодлаштириш ва уларни қўллаш технологияси. 226
- 5.3-§. Маълумотлар базалари ва банклари. 244

6-б о б. Иқтисодий ахборот тизимининг технологик таъминоти

- 6.1-§. Технологик таъминот тушунчаси, мақсади ва вазифалари. . . 264
- 6.2-§. Ахборотларни қайта ишлашнинг диалогли ва тармоқли усуллари. 274
- 6.3-§. Амалий дастурлар пакети. 292
- 6.4-§. Матнли ахборотларни қайта ишлаш технологиялари. 309
- 6.5-§. Маълумотлар базасини бошқариш тизимлари. 313
- 6.6-§. Билимлар базаси. 332
- 6.7-§. Эксперт тизимлар. 336
- 6.8-§. Маълумотларни ишлаб чиқиш ва қайта ишлашда тақсимланган ва интеграцияланган технологияларни қўллаш. . . 369
- 6.9-§. Ахборотларни график усулда қайта ишлаш технологиялари. 384

И б ў л и м. Иқтисодиётда автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва технологиялари

7-б о б. Статистиканинг автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва технологиялари

- 7.1-§. Иқтисодиётни бошқариш тизимида давлат статистикасининг вазифалари, уларнинг хизматлари ва ташкил қилиниши. 420
- 7.2-§. Ахборот хизматини кўрсатиш вазифаларини ечишни ташкил қилиш. 430
- 7.3-§. Иқтисодий таҳлил вазифаларини ечишни ташкил қилиш. . . 436

8-б о б. Бухгалтерия ҳисобида автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва технологиялари

8.1-§. Бухгалтерия ҳисоби ахборот тизимларининг умумий таърифи.	445
8.2-§. Бухгалтерия ҳисобида автоматлаштирилган ахборотлар технологиялари.	456
8.3-§. Йирик корхоналар ҳисоби масалаларини компьютерда қайта ишлаш технологиялари.	462
8.4-§. Кичик ва ўрта бизнес корхоналарида бухгалтерия ҳисобини автоматлаштириш тизимлари	469

9-б о б. Банк фаолиятида автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва технологиялари

9.1-§. Банк автоматлаштирилган ахборот тизимларини ишлаб чиқиш муаммолари ва хусусиятлари.	491
9.2-§. Банк автоматлаштирилган ахборот тизимларининг ахборот, техник ва дастурий таъминотини ташкил этиш асослари.	504
9.3-§. Банк тизимининг модуллари ва улар орасидаги ҳисоб-китобни автоматлаштириш.	517
9.4-§. Банк автоматлаштирилган ахборот тизимларида ахборотни ҳимоялаш воситаларининг асосий турлари.	525

10-б о б. Маркетинг фаолиятида автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва технологиялари

10.1-§. Маркетинг фаолиятининг ахборот ва коммуникацион таъминланиши.	537
10.2-§. Ахборот маҳсулотлари ва хизматлари маркетингида компьютер технологияларини қўллаш.	556
10.3-§. Ахборот — тижорат фаолиятининг предмети сифатида.	566
10.4-§. Ахборотларни тижоратли тарқатиш саноати ва технологиялари	571
Хулоса	585
Фойдаланилган адабиётлар	588

ҚИСҚАРТМАЛАР

- CASE — Computer Aided System Engineering — ахборот тизимларини автоматлаштирилган усулда лойиҳалаштириш
- IBM PC — IBM фирмасининг шахсий компьютери
- OS — Operational System — операцион тизим
- PC — Personal Computer — шахсий компьютер
- VGA — Video Graphics Array — видеокарта тури
- WWW — World Wide Web — бутунжаҳон тармоқлари
- ААТ — Автоматлаштирилган ахборот тизимлари
- АБ — Ахборотлар базаси
- АБТ — Автоматлаштирилган бошқарув тизимлари
- АДП — Амалий дастурлар пакети
- АИЖ — Автоматлаштирилган иш жойи (ўрни)
- АИТ — Ахборот излаш тизими
- АМБ — Автоматлаштирилган маълумотлар банки
- АР — Ахборот ресурслари
- АТ — Ахборотлар тизими
- АТБ — Ахборотларнинг таркибий бирлиги
- АТех — Ахборот технологиялари
- АЭИЧ — Ахборотларни электрон усулда ишлаб чиқиш мажмуалари (ахборотни электрон қайта ишлаш комплекслари)
- БААТ — Бошқарувнинг автоматлаштирилган ахборот тизимлари
- БАТ — Банк ахборот тизимлари
- ББ — Билимлар базаси
- БО — Бошқарув объекти
- БухАТ — Бухгалтерия ахборот тизимлари
- ВАТ — Вазифавий ахборот технологиялари
- ДТ — Дастурий таъминот
- ЖП — Жадвали процессор
- ЗАТ — Замонавий ахборот тизимлари
- ИАТ — Иқтисодий ахборот тизимлари
- ИБ — Инструментал воситалар
- ИТИ — Илмий тадқиқот институтлари
- ИС — Ишчи станцияси
- ИХ — Ишчи хотира

КАТ —	Корпоратив ахборот тизимлари
КБ —	Конструктор бюро
КМТ —	Компьютерли мудофаа ташаббуси
КИЧ —	Катта интеграл чизмалар
КМБ —	Курсаткичлар бўйича маълумотлар банки
ЛАТ —	Лойиҳалаштиришни автоматлаштириш тизимлари
ЛХТ —	Локал ҳисоблаш тармоғи
МААТ —	Маркетингнинг автоматлаштирилган ахборот тизимлари
МАБТ —	Маълумотлар билан амаллар бажариш тизими
МАТ —	Маркетинг ахборот тизимлари
МБ —	Маълумотлар базаси
МБД —	Мавжуд бўлиш даври
МББТ —	Маълумотлар базасини бошқариш тизими
МБМ —	Маълумотлар базаси маъмури
МодББТ —	Моделлар базасини бошқариш тизими
ММ —	Магнли муҳаррир
МҚИТ —	Маълумотларни қайта ишлаш тизими
ОТ —	Операцион тизим
УАТ —	Умумдавлат автоматлаштирилган тизими
ТХ —	Тезкор хотира
ТХБ —	Тайёр ҳужжатлар банки
СИ —	Сунъий идрок
СКД —	Стратегик компьютер дастури
СМТ —	Стратегик мудофаа ташаббуси
СБ —	Сунъий билим
СУНТ —	Стол устидаги нашриёт тизимлари
УК —	Умумдавлат классификаторлари
ФС —	Файл-сервер
ФТА —	Фан-техника ахбороти
ФТИ —	Фан-техника инқилоби
ФТДҚ —	Фан ва техника бўйича давлат қўмитаси
ЎКИЧ —	Ўта катта интеграл чизмалар
ШК —	Шахсий компьютер
ҲМ —	Ҳисоблаш марказлари
ХТ —	Ҳисоблаш техникаси
ЭТ —	Эксперт тизими
ЭҲМ —	Электрон ҳисоблаш машинаси
ТВ —	Техник вазифа
ҚҚҚШ —	Қарор қабул қилувчи шахс

«Жаҳон цивилизациясига дахлдор бўлган энг замонавий илмларни эгалламай туриб, мамлакат тараққиётини таъминлаш қийин».

Ислом Каримов

КИРИШ

Ўзбекистоннинг иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда юқори натижаларга эришиши, жаҳон иқтисодий тизимида тўлақонли шериклик ўрнини эгаллай бориши, инсон фаолиятининг барча жабҳаларида замонавий ахборот технологияларидан юқори даражада фойдаланишнинг кўламлари қандай бўлишига ҳамда бу технологиялар ижтимоий меҳнат самарадорлигининг ошишида қандай рол ўйнашига боғлиқ.

Иқтисодиётда бозор муносабатларига ўтиш жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг барча соҳаларига ахборотлаштириш соҳасида эришилган энг сўнгги ютуқларни тадбиқ этиш суръатларини ғоятда тезлаштириб юборди. «Ахборотлаштириш» атамаси маҳаллий кўп терминалли ахборот ҳисоблаш тизимлари ва оммавий хизмат кўрсатиш тармоқларини яратиш туфайли илк бор пайдо бўлган.

Биз учинчи минг йиллик бўсағасида турибмиз ва ҳозирги талабалар янги асрда, янги талаблар асосида ишлайдилар. Шубҳасизки, XXI аср мисли кўрилмаган тезкор гуллаб-яшнаш асри бўлади. Бунда ахборотларсиз ишлаб чиқариш ривожланишини тасаввур этиб бўлмайди, у тугаётган асримизнинг сўнгги ўн йилгида бутун кишилик жамияти ривожланиши ресурси деб тан олинган. Бу, компьютерлар ва ахборот тизимлари, маҳаллий ва глобал тармоқлар, Интернетнинг умумжаҳон тармоғи, мультимедиали технологиялар ва ҳоказоларни ўз ичига олади.

Ахборотлаштириш кишилик жамиятининг барча соҳаларига кириб бормоқда. Яқин йилларда иқтисодчининг иш жойини компьютерсиз тасаввур қилиш қийин ва бу универсал техниканинг имкониятлари мутахассислар томонидан тўлиқ даражада фойдаланилиши

керак. Компьютерда ишлашни билиш ҳозирдаёқ иқтисодчиларни ишга қабул қилишдаги талаблардан бири экани тасодифий ҳол эмас. Туғри, ҳозирча, фақат жуда оддий «электрон офис»нинг дастурий таъминланишини билиш талаб қилинади холос, аммо талаблар йилдан йилга борган сари ортимоқда, чунки компьютер исталган соҳадаги иқтисодчи-молиячи, ҳисобчи, режалаштирувчи, таҳлилчи, менежер ва бошқаларнинг асосий қуролидир. Автоматлаштирилган ахборот технологиялари мутахассисга иқтисодий жараёнларни бошқаришда самарали фойдаланиш имконини беради. Замонавий ахборот технологиялари тезкор ва мувофиқ равишда бошқаришга, ахборот коммуникацияларини ўрнатишга имкон беради.

Бошқарув шакллари ва усулларини такомиллаштириш фан-техника тараққиёти ютуқлари, электрон ҳисоблаш машиналари (ЭХМ) ва бошқа техник воситалар ёрдамида ахборотни жамлаш, ишлаб чиқиш, узатиш қонунлари ва усулларини ўрганиш билан шуғулланувчи ахборотлаштиришни янада ривожлантириш асосида ўтади. Ахборотлаштиришнинг усул ва воситалари янги ёки замонавий деб аталувчи автоматлаштирилган ахборот технологиялари (ААТ) кўринишида ҳам амалга оширилмоқда. Шундай давр келадикки, унда жамият, ишлаб чиқаришнинг салоҳияти ва илмий даражаси ЭХМларнинг миқдорий қуввати ва ахборотларни улар ёрдамида қайта ишлашни такомиллаштириш даражаси билан белгиланади.

Инсоннинг ахборот ишлаб чиқиши бўйича имкониятларини кучайтирувчи замонавий технологиялар билан қуроллантириш — ахборотлаштириш саноатини жадал ривожлантиришни талаб этувчи энг муҳим техник, иқтисодий вазифадир. Бунда янги, ҳали илмий адабиётларда мустақкам жойлашиб улгурмаган тушунчалар — «ахборотлашган иқтисодиёт», «ахборотлашган ресурслар», «ахборотлар бизнеси», «ахборотлар тизимини бошқариш» ва ҳоказо юзага келади.

Миллий «ахборот ресурслари» — бу янги иқтисодий категориядир. Ахборот материал ва энергия каби ресурс бўлади ва демак бу ресурсга нисбатан ҳам: ким унга эгаллик қилади, ким ундан манфаатдор, қанчалик унга кириш осон, ундан тижоратда фойдаланиш мумкинми, сингари жиддий саволлар шаклланиши керак.

Бутун ўтган XX аср давомида инсоният цивилизацияси ривожланиши тарихида моддий объектлар меҳнатнинг асосий предмети бўлиб келган. Моддий ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаси доирасидан ташқаридаги фаолият, қоидага кўра, ноишлаб чиқариш харажатлари категориясига киради.

XX аср охирларига келиб инсоният тарихида илк бор саноати ривожланган мамлакатлар ижтимоий ишлаб чиқаришида ахборотлар меҳнатнинг асосий предмети бўлиб қолди. Ҳозирда меҳнат ресурсларини моддий ишлаб чиқариш соҳасидан ахборот соҳасига бевосита жалб этиш тенденцияси юзага келганки, бу эндиликда ахборот инқилоби номини олган энг сезиларли белгига айланган.

ЮНЕСКО маълумотларига кўра, ҳозирги вақтда саноати ривожланган мамлакатларда, меҳнат билан банд бўлган бутун аҳолининг ярмидан кўпроғи ахборотларни ишлаб чиқиш ва тарқатиш жараёнида иштирок этмоқда.

Маълумки, ахборот секторида банд бўлган кишилар фаолиятининг асосий қисми меҳнат жараёнининг боришида одамлар ва машиналарни бошқаришни ўз ичига олган, аммо меҳнат жараёнининг мураккабланиши ахборотларни қўлда ишлаб чиқишда бошқарувни қийинлаштиради.

Иқтисодий ахборотларни алоқа воситалари ва ташкилий техникадан фойдаланиш орқали автоматлаштирилган ҳолда ишлаб чиқиш маъмурият ва бевосита ижрочиларнинг вақтнинг исталган бир қисмида бажарилган иш ҳажми, меҳнат ва моддий ресурслардан фойдаланиш, маҳсулотлар айрим турларининг таннарихи ва меҳнатни талаб қилиши ҳақидаги аниқ маълумотлар билан қуроллантиради. Бу маълумотлар асосида ишлаб чиқариш, унинг айрим соҳалари иқтисодий самарадорлиги ва маҳсулотлар турларини ҳисоблаб чиқиш амалга оширилади, ишлаб чиқаришнинг бориши назорат қилинади.

Бошқарув меҳнاتини бундан кейинги автоматлаштирилиши бошқарув аппаратини қисқартириш ва арзонлаштириш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Бошқарув соҳасида замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш иқтисодий ахборотлар сифати, унинг аниқлиги, объективлиги, тезкорлигини ва бу-

нинг натижаси сифатида эса бошқарув қарорларини ўз вақтида қабул қилиш имконияти ошишини таъминлайди.

Кейинги йилларда мамлакатимиз илм-фани ахборотлаштиришнинг назарий асосларига катта ҳисса қўшиб келмоқда, шу билан биргаликда, ҳодисалар, жараёнларни ягона ахборот асосида тадқиқ этишнинг илмий йўналишларини таҳлил ва синтез қилиш натижаси бўлган фан — информатиканинг вужудга келишига бошланғич нуқта қўйилди. Ахборот, энергия, вазн, бўшлиқ ва вақтни бир бутун ҳолда батафсил ўрганиш ҳозирги вақтда инсон ҳаётининг барча жабҳаларида муҳим аҳамиятга эга бўлиб қолмоқда. Шу боис олий ўқув юр்தларининг XXI аср битирувчилари бундан кейинги ахборотлаштирилган жамиятда ишлашнинг янги шароитларига ижодий ва касбий ёндашишга тайёрланган бўлишлари керак.

Иқтисодий жараёнларни бошқариш соҳасидаги ахборотлаштириш, энг аввало қиймат ишлаб чиқариш нисбатларининг пасайиши ҳисобига ходимлар иши унумдорлиги ҳамда бошқарув фаолияти билан банд бўлган мутахассислар малакаси ва касбий саводхонлиги ошишини кўзда тутди.

Шахсий компьютерлар (ШК) ва коммуникацияларнинг ривожланган воситалари асосида замонавий ахборот технологияларини қўллаш соҳаси иқтисодиётда жуда кенг қўламли бўлиб, у хизмат ёзишмаларининг энг оддий вазифаларини таъминлашдан бошлаб то қабул қилинган қарорларнинг мураккаб вазифаларини таҳлил ва қўллаб-қувватлашгача бўлган турли нуқтаи назарларни ўз ичига олади. ШК, лазерли ва оптик техника, оммавий ахборот воситалари ва коммуникацияларнинг хилма-хил турлари, шу жумладан йўлдошли алоқа муассасалар, корхоналар, фирмалар, ташкилотлар, уларнинг меҳнат жамоалари ва айрим мутахассисларга ўзларининг касбий, таълимий, маданий ва ҳатто маиший манфаатларини амалга ошириш учун барча зарурий ахборотларни керакли вақтда ва тўлиқ ҳажмда олишга имкон беради. Ахборот жараёнлари хўжалик ишларини юритувчи иқтисодий объектларнинг ички ва ўзаро алоқаларининг фаол кучлари сифатида турли хил технологик қарорлардан фойдаланиш асосида кўрилади ҳамда ахборотларни меҳнат, моддий ва молиявий

воситаларни тежовчи, муҳим, қимматли ресурслар қаторига киритишга имкон беради.

Бошқарув фаолиятида автоматлаштирилган ахборот технологияларининг назарияси ва амалиётини ўрганишнинг муҳимлиги «Ахборот тизимлари ва технологиялари» фанини иқтисодиёт йўналишлари бўйича Олий касбий таълимнинг Давлат стандартларига киритилиши ва шу номдаги дарсликни тайёрлаш зарурияти билан изоҳланади. «Ахборот тизимлари ва технологиялари» ўқув фанининг мақсади — олий ўқув юртларимизнинг барча йўналишлари бўйича таълим олаётган талабаларга амалий информатика, ахборотлаштириш ва автоматлаштирилган ахборот тизимлари муҳитида бошқарув вазифаларини ечиш усуллари соҳасида билимлар беришдир.

Ушбу дарсликни С. С. Фуломов, А. Т. Шермухамедов, Б. А. Бегалов муаллифлар жамоаси тамонидан chop этилган «Иқтисодий информатика» дарслигининг мантикий жиҳатдан давоми сифатида қабул қилиш мақсадга мувофиқдир. Дарсликдаги кўпгина материаллар Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети «Информатика ва Менежмент» факультетининг «Иқтисодиётда ахборотлар тизими» йўналиши бўйича таълим олаётган талабаларга дарс ўтиш мобайнида тадбиқ қилиб кўрилган.

Дарслик белгиланган мустақил ва, айни пайтда, мантикий изчил боғлиқ бўлган икки бўлимдан иборат. Биринчи бўлим бошқарув фаолиятининг автоматлаштирилган ахборот тизимлари, иш жойлари ва замонавий технологияларининг яратилиши ҳамда фаолият юритишнинг услубий масалаларига бағишланган. Шунингдек, унда бошқарув тадбирларига тадбиқ этилган ҳолда автоматлаштирилган ахборот технологияларини яратиш ва амалга оширишнинг шарт-шароитлари кўриб чиқилган. Иккинчи бўлимда эса замонавий ахборот технологиялари ва тизимларининг иқтисодиётнинг айрим соҳалари: статистика, бухгалтерия, банк ва маркетинг фаолиятларига тадбиқ этиш масалалари кенг кўламда кўриб чиқилган.

Дарслик мамлакатимиз олий ўқув юртларида бакалавр даражаси бўйича В 341000 «Иқтисодиётда ахборотлар тизими», В 341100 «Менежмент (соҳалараро)», В 160600 «Иқтисодиёт (соҳалараро)» йўналишлари ва

магистр даражаси бўйича М 341001 «Иқтисодиётда ахборотлар тизими» мутахассисликлари талабаларига «Ахборот тизимлари ва технологиялари» ва «Информатика» фанларини ўқитишда кенг фойдаланилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Муаллифлар ушбу дарсликни тайёрлашда ўзларининг қимматли маслаҳатларини аямаган барча устоз ва ҳамкасбларимизга, матнларни компьютерга киритишда катта ёрдам бергани учун талабалар Ш. Бобоев, С. Қудратов, А. Бегалиевларга ўзларининг миннатдорчиликларини билдиради.

Дарслик ушбу муаллифлар жамоаси томонидан тайёрланди:

Кириш — академик **С. С. Фуломов**.

1-боб — академик **С. С. Фуломов**, **Х. С. Лутфуллаев**, и.ф.д., профессор.

2-боб — **Р. Х. Алимов**, и.ф.д., профессор; **Г. Г. Назарова**, и.ф.д., профессор.

3-боб — **Г. Г. Назарова**, и.ф.д., профессор; **Қ. А. Алимов**, и.ф.д., профессор.

4-боб — **Р. Х. Алимов**, и.ф.д., профессор; **Х. С. Лутфуллаев**, и.ф.д., профессор.

5-боб — **А. Т. Шермухамедов**, ф-м.ф.д., профессор; **Д. Расулев**, и.ф.н., доцент.

6-боб — академик **С. С. Фуломов**, **Б. А. Бегалов**, и.ф.н., доцент.

7-боб — **А. Т. Шермухамедов**, ф-м.ф.д., профессор; **Б. А. Бегалов**, и.ф.н., доцент.

8-боб — **Қ. А. Алимов**, и.ф.д., профессор; **Ш. Х. Хошимходжаев**, и.ф.н., доцент.

9-боб — **Б. Ю. Ходиев**, и.ф.н., доцент; **Ш. Х. Хошимходжаев**, и.ф.н., доцент.

10-боб — **Б. Ю. Ходиев**, и.ф.н., доцент; **А. С. Кучаров**, и.ф.н., доцент.

Хулоса — академик **С. С. Фуломов**.

«Иқтисодий кибернетика — машина технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий-иқтисодий жараёнларни ўрганадиган янги фанга айланмоқда».

Восил Қобулов

І б ў л и м. Иқтисодиётни бошқаришда ахборотлар технологиялари

1-Б О Б. ИҚТИСОДИЙ КИБЕРНЕТИКАНИНГ БОШҚАРУВДА ТУТГАН ЎРНИ

1.1-§. Бошқарув — кибернетик ва иқтисодий категория сифатида

Бошқарув — бу инсоннинг турли объектларга ва атроф муҳитда кечаётган жараёнларга онгли равишда таъсир этишидир, у жараёнларга белгиланган йўналиш бериш ва исталган натижаларни олиш мақсадида амалга оширилади.

Бошқарув бошқарувчи таъсири йўналтирилган объект турига, бошқарувчилар таъсир кўрсатаётган кишилар доирасига кўра, жамият, давлат, иқтисодиёт, ижтимоий жараёнлар, корхоналар, ишлаб чиқариш жамоалари, уй хўжалиklarини бошқариш ва бошқарувнинг кўпгина бошқа шунга ўхшаш турларига ажратади.

Бошқаришнинг алоҳида, энг муҳим нуқтаи назарларига кириб бориш учун «бошқарув» тушунчасининг юқорида келтирилган умумий таърифини кенгроқ кўриб чиқайлик.

Биринчидан, бошқарув — бу, англаб етилган жараён, яъни бошқарувчи шахс ўзи фойдаланадиган бошқарувчи таъсирнинг турларини олдиндан ўйлаб олган, мўлжаллаган ва тушуниб етган. Демак, кишилар томонидан амалга ошириладиган бошқарув туйғу ёки назорат қилинмайдиган ҳаёлотлар эмас, балки ақл-идрок мевасидир.

Иккинчидан, бошқарув ҳар қандай таъсир этиш эмас, балки объектга кучсиз энергетик, кўпгина ахборот орқали таъсир қилишдир. Мисол учун, агар инсон